

ЕВОЛЮЦІЙНІ РИЗИКИ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 44(1), с. 39–43

Проблема кризи сучасної демократії, порушена у даній статті, розглядається через розкриття основних еволюційних ризиків представницької демократії, сформульованих відомим італійським теоретиком Д. Дзолло. Реалістичний підхід, що ґрунтується на значному теоретико-прикладному матеріалі, запропонований дослідником дозволяє всебічно підійти до осмислення перспектив збереження, оновлення та розвитку демократичних інститутів в сучасному суспільстві.

Понад двотисячолітня теорія і практика демократії настільки “збагатилася”, а відмінності між “класичною” (полісною) та сучасною (ліберальною представницькою) демократіями настільки суттєві, що якби “гіпотетичний афінянин зміг пожити у наші дні, він дійшов би висновку, що сучасна демократія не є демократією взагалі” [1, 32]. Змістовне навантаження терміна “демократія” (*demos* — народ, *kratia* — правління, панування, відповідно “правління народу”), запозичене з практики античних полісів, абсолютно втратило свою актуальність у постіндустріальну епоху з її ринковою економікою, зорієнтованою на масове виробництво і споживання, безпрецедентним розвитком засобів масової комунікації, які насаджують власну “реальність”, як єдину соціальну. Починаючи з середини 70-х років ХХ ст. наукова спільнота демонструє неабияку стурбованість щодо майбутнього вже сучасної представницької демократії, обрамляючи останню такими метафорами, як криза, занепад, охлократія і т. ін. Зокрема, йдеться про доповідь під назвою “Криза демократії”, в якій експерти, відомі науковці М. Кроз’є, С. Хантінгтон, Дж. Ватанукі, попереджали про “похмурі майбутнє, що очікує демократичне правління”.

Сучасний стан демократії, її майбутні перспективи, аналіз небезпек, з якими зіткнуло-

ся нині демократичне правління — це теми, які перебувають у центрі уваги сучасного науково-політичного дискурсу. Особливу зацікавленість з приводу сучасної демократичної реальності демонструють такі відомі західні науковці, як З. Бауман, Р. Даль, Дж. Данн, А. Етціоні, Т. Каротерс, Дж. Кін, Ж. Ліповецькі, Ж.-Ф. Ліотар, Н. Луманн, Е. Пабст, Ф. фон Хайек та ін. Останніми роками зацікавленість цією проблематикою зросла й серед дослідників країн Центральної та Східної Європи, у тому числі й в Україні. Різні аспекти загальної проблеми кризи демократії стали предметом наукових доробків таких дослідників, як В. Горбатенко, І. Джохадзе, В. Іноземцев, А. Колодій, І. Крастєв, Я. Пляйс, Ц. Тодоров, О. Шморґун та ін.

Узагальнюючи аргументи щодо актуальності теми кризи сучасної демократії, варто зазначити, що потрапляння останньої до “зони ризику” здебільшого пов’язують із помітним послабленням держави добробуту, занепадом парламентаризму, економічною організацією пізнюокапіталістичного суспільства, нездатністю демократії вирішувати проблеми “нового типу”, економічними успіхами недемократичних (авторитарних) держав. Очевидно, що цим не обмежується пояснювальна схема кризи ліберальної демократії. У науково-дослідній літературі зафіксова-

ні і ретельно проаналізовані й інші причини та тенденції, що негативно позначаються на загальному стані сучасної демократії. Серед них вирізняється своєю евристичністю підхід відомого італійського політичного теоретика Д. Дзоло.

Праця “Демократія і складність: реалістичний підхід” (1992), автором якої є згадуваний науковець, спровокувала жваву дискусію у середовищі інтелектуалів і отримала більше критиків, ніж прихильників. Серед критиків був і відомий британський дослідник З. Бауман, який назвав цю роботу такою, що не має майбутнього, а її автора “одержимим послідовником Макіавеллі”. Насправді, як зазначає Д. Дзоло у своїй передмові до російського видання: “Бауман З. відкидав мій політичний реалізм і особливо не поділяв мого песимізму відносно майбутнього демократичних інститутів” [2, 8].

Варто окреслити тези, що теоретик Д. Дзоло виносив на загал і які в подальшому набули реальних обрисів. По-перше, цілковита втрата актуальності моделей демократії, заснованих на принципах участі, представництва та плюралізму. Він стверджував, що в умовах надзвичайно диференційованого зі складною організацією суспільства дані моделі виглядають абсолютно нереалістичними. По-друге, “нищівний вплив” мас-медіа на громадську думку демократичних країн. “Зараз, — відзначає італійський дослідник, — ніхто не зможе заперечувати, що довготривалі політичні уподобання більшості громадян значною мірою формуються під впливом інформаційного тиску” [2, 9]. Йдеться про таке: засоби масової інформації дуже часто, користуючись ірраціональними прийомами переконання, впливають на підсвідомість своїх цільових аудиторій, тим самим пригнічуючи їх будь-які критично-оціночні здібності. Оскільки вплив та могутність мас-медіа лише зростають, майбутнє західної демократії Д. Дзоло ставив у пряму залежність від результату боротьби за фундаментальне право людини, яке він визначив як “недоторканість свідомості”.

Дзоло Д. стверджує, що в умовах постіндустріального суспільства демократія під-

дається надзвичайно сильним еволюційним стресам. Останні володіють такою потужністю, яка унеможливорює пояснення ідеї “представницької демократії”, її сенсу. Натомість, такі поняття, як “народний суверенітет”, “загальне благо”, “участь”, “плюралізм”, “змагання партій”, “громадська думка” тощо взагалі втрачають свої змістовні конотації. Навіть пізнавально-пояснювальні можливості праць класиків політичної думки дослідник ставить під сумнів. Зважаючи на це, головним предметом своєї праці Д. Дзоло визначив послідовну реконструкцію демократичної теорії, під якою він розуміє “ліберально-демократичну теорію загалом у тому сенсі, в якому ця теорія ствердилася у політичній культурі Європи” [2, 22]. Інакше кажучи, робота “Демократія і складність: реалістичний підхід” є спробою довести необхідність побудови “постпредставницької теорії політичної системи”, що відповідає рівню складності сучасного суспільства, враховуючи “еволюційні ризики”, з якими нині стикається демократія.

Один із найавторитетніших опонентів Д. Дзоло англійський професор З. Бауман визнає, що сучасні демократії піддаються ризикам. Серед причин їх потрапляння “до зони ризику” він називає, по-перше, демонтаж соціальної держави. Зі зникненням останньої, що відображала “універсальний закон людського прогресу: “від прав власності — до політичних прав, а від них — до прав соціальних” [3, 60], відновився страх, який “демократична держава та її найвище втілення — соціальна держава обіцяли зробити надбанням історії” [3, 64]. По-друге, “втомленість свободою”, яка виявляється в апатії, байдужості, з якою більшість людей спостерігають за поступовим обмеженням важкозавойованих громадянських прав та свобод. Натомість Д. Дзоло поширення апатії у західних демократіях пов’язує з тим, що жодна з демократичних обіцянок ніколи не була виконана без будь-яких виключень. Говорячи про “невиконані обіцянки демократії”, дослідник апелює до тези співвітчизника Н. Боббіо, який склав “обвинувачувальний перелік” невиконаних обіцянок сучасної демократії: по-перше, демократія не виконала обіцянку народного су-

веренітету; по-друге, виникнення плюралістичного суспільства призвело до погіршення постулату індивідуалізму; по-третє, пересічний громадянин вже не є головною дійовою особою у політичному житті, тобто “теоретичний” суб’єкт демократичного суспільства дедалі більше маргіналізується; по-четверте, внаслідок витончених прийомів організації консенсусу та маніпуляції останнім, відбулося поширення масового конформізму та апатії серед виборців; по-п’яте, демократія так і не змогла позбутися олігархічної влади; по-шосте, демократичні принципи ствердилися у небагатьох сферах, і зрештою, найбільш важлива невиконана обіцянка полягає в тому, що не була ліквідована “невидима влада”, яка охоплює державне управління економікою та систему масових комунікацій [2, 186–190].

“Сумний список” (Н. Боббіо) Д. Дзоло оцінює як найбільш вичерпний перелік оман демократії, що коли-небудь були сформульовані представниками ліберальної думки, а також як прозорливий аналіз небезпек, що загрожують майбутньому демократії. Водночас він не погоджується з думкою Н. Боббіо про необхідність “пробачення демократичним режимам усіх їх невідповідностей” та виправдання реальної демократії через її “мінімальний зміст” — гарантування основ свобод. Науковець переконаний у тому, що варто здійснити демаркацію між постулатами демократії, які виконати неможливо, та обіцянками, яких слід неухильно дотримуватись навіть у межах реалістичної демократичної концепції.

Як зазначалося, у своїй спробі побудувати постпредставницьку теорію політичної системи Д. Дзоло наголошував на винятковій важливості врахування ризиків, які загрожують демократії. На підставі ретельного аналізу наукових доробків видатних теоретиків демократії Р. Даля, Й. Шумпетера, Г. Кельзена, Н. Луманна, Ф. Шмиттера, Дж. Сарторі, Ю. Хабермаса та багатьох інших, він формулює власне бачення загроз сучасної демократії.

Відтак, до переліку еволюційних ризиків демократії Д. Дзоло зараховує передусім самореферентність партійної системи, інфляцію влади, нейтралізацію консенсусу.

Самореферентність партійної системи, тобто здатність останньої стверджувати та відтворювати себе як диференційовану систему, на думку Д. Дзоло, є захисною реакцією в умовах зростаючої мобільності та складності суспільства, які загрожують безпеці та авторитету політичних інститутів, і насамперед партій. Зміст самореферентності наповнюється наступними умовиводами: по-перше, партійна організація втратила важливість як засіб ідеологічного навчання та добору кадрів. Партії перетворилися на бюрократичні органи держави, відповідно, їх інтерес — це стабільність державних інститутів. По-друге, факт перетворення партій на органи державної бюрократії не перешкоджає участі в них усім охочим громадянам. Ця структурна двозначність дає можливість партійній системі стверджуватися у суспільній свідомості як символ “представництва” і, відповідно, легітимізувати будь-які рішення, прийняті вищими державними органами. По-третє, стрімке послаблення міжпартійної конкуренції. Ця неодмінна умова демократії втрачає свою сутність як реальної ідеологічної боротьби з антагоністичною напругою, натомість прагнути мінімізувати внутрішньосистемний конфлікт. У результаті відбувається нівелювання основного правила демократії: необхідність надавати виборцям “по-справжньому альтернативні політичні пропозиції”. Отже, Д. Дзоло цілком погоджується з класиком європейської соціології Р. Дарендорфом та французьким філософом К. Касторіадісом, які стверджували, що в межах політичної системи постіндустріальних країн політична опозиція, по суті, заборонена.

Отже, самореферентність партійної системи загрожує паралічем механізмів політичного ринку, спотворює плюралізм, маргіналізує очікування громадян, позбавляючи міжпартійну конкуренцію здатності до інновацій.

Інфляція влади як ще одна еволюційна загроза демократії щільно пов’язана із синдромом “слабкого уряду” та дефіцитом влади. У постіндустріальному суспільстві зростає кількість проблем нового типу, що потребують вирішення. Відповідно зростає кількість “реформістських проектів”, якими, разом з

тим, влада систематично нехтує. “Влада поводить себе так само, — пише Д. Дзоло, — як поводить себе грошова система, в якій кількість банкнот збільшується до тих пір, поки гроші не втрачають свою купівельну спроможність. Дуже часто під тиском часу влада замість радикально реформаторського рішення, яке потребувало б прийняття довготермінових програм, великих вкладень влади і високого ступеня легітимації, приймає низку адаптивних, короткотермінових мікрорішень” [2, 238]. Такі “мікрорішення” цілком задовольняють владу, оскільки: по-перше, потребують мінімальних витрат з її боку; по-друге, обмеженої легітимації; по-третє, не викликають особливих розчарувань або “масштабної відплати”. Як типовий приклад інфляції влади Д. Дзоло наводить слабку та непослідовну податкову політику, яка має місце у плюралістичних демократіях, і, особливо, у державах всезагального добробуту. Така політика становить основу “фіскальної кризи” (Дж. О’Коннор) держави, тобто хронічної нестачі коштів. Крім цього інфляцію влади італійський вчений вбачає в тому, що плюралістичні демократії не здатні розв’язати проблеми, пов’язані з охороною та відновленням оточуючого середовища, статевою дискримінацією, зайнятістю молоді, якістю міського життя, реформуванням бюрократичних та військових структур, транспортною інфраструктурою, демократизацією ЗМІ, управлінням расовими конфліктами та міграційними потоками. Тобто Д. Дзоло звинувачує плюралістичні демократії у функціональній повільності, неспроможності до швидкого реагування на вимоги захисту від ризиків, що неминуче з’являються у постіндустріальному суспільстві. У результаті, зростає контраст між політичною системою та іншими підсистемами (економічною, науково-технологічною), які демонструють функціональну швидкість. Наявність такого контрасту загрожує “обвалом політичної системи разом з усіма “представницькими” установами та процедурами представництва” [2, 240].

Одним з найбільш серйозних “еволюційних ризиків” постіндустріальної демократії Д. Дзоло вважає нейтралізацію консенсусу.

Згідно з класиками, плюралістична демократія ґрунтується на консенсусі громадян. Останній передбачає наявність публічної сфери, в межах якої: по-перше, “виробники політичного продукту” безпосередньо взаємодіють з “політичними споживачами”; по-друге, засобом публічної сфери живиться віра у те, що політичні рішення приймаються з урахуванням очікувань громадян. Відтак, в умовах постіндустріального суспільства вияви консенсусу, так само як і незгоди, розчиняються у “безпідставній покірливості” громадян результатам політичних рішень. Реальність та небезпеку таких виявів науковець розкриває через низку явищ, які притаманні сучасному надскладному суспільству. Серед них відсутність належної уваги до політичної системи з боку громадян, системні стратегії “поглинання розчарувань” та усунення соціальних конфліктів.

Безліч різноманітних агітаційно-пропагандистських та рекламних методів і прийомів, за допомогою яких нині здійснюється суспільна комунікація, перевантаження інформацією зумовлює появу захисних механізмів аудиторії. Індивіди, захищаючись від інформації, яка не належить до буденного досвіду, відправляють її на рівень фонового шуму, надаючи перевагу інформації, що викликає важливі емоційні імпульси. Політична інформація, особливо її раціональні форми, вочевидь, не викликає безпосереднього емоційного резонансу. Відповідно, така інформація залишається “покараною”, тобто політичні питання вилучаються з публічної комунікації, поступаючись винятково сугестивним або видовищним повідомленням. Як наслідок, створюються усі можливості для функціонування політичної системи без спостереження з боку більшості.

Оскільки політичні системи привертають до себе лише “мінімальну усвідомлену увагу”, вони мають змогу презентувати свою політику у доволі загальних категоріях свободи, справедливості, ефективного економічного розвитку, соціального забезпечення, боротьби зі злочинністю та корупцією та ін. Це додатково сприяє послабленню здатності громадян до оцінки, а також дезорієнтує

їх політичну мотивацію. Зрештою це призводить до зникнення “демократичних громадян”, які перетворюються на публіку, яка є лише пасивним співучасником або стають німими (*aneu logou*) подібно до рабів та іноземців у полісній демократії, втрачаючи здатність до мови та комунікації [2, 296].

Отже, розглянуті еволюційні ризики не сповнюють оптимізмом Д. Дзоло щодо майбутнього демократії. Перспективи не лише розвитку, а й збереження демократичних інститутів у постіндустріальних суспільствах уявляються йому вкрай сумнівними, але не катастрофічними. З огляду на це він наголошує на принциповій важливості перекладу “теоретичного словника і синтаксису, що використовується нами для опису західних політичних систем, які призводять до серйозних оман” на іншу більш реалістичну та більш складну теоретичну мову. На його переконання ключовими питаннями сучасної політичної філософії повинні виступати “взаємовідносини між забезпеченням без-

пеки, яку гарантують інститути влади, і тою загрозою, яку зростаюча диференціація сучасних суспільств становить для захисної функції політичної системи. Цей процес кидає виклик усім претензіям держави на всезагальність і призводить до вимоги особистої свободи” [2, 308].

Література

1. Даль Р. Демократия и ее критики / Р. Даль: Пер. с англ. / Под ред. М. В. Ильина. — М.: Рос. полит. энциклопедия (РОССПЭН), 2003. — 576 с.
2. Дзоло Д. Демократия и сложность: реалистический подход / Д. Дзоло / Пер. с англ. А. А. Калинина (предисл., гл. I–IV), Н. В. Эдельмана (гл. V, заключ.), М. А. Юсима (предисл. к рус. изд.). — М.: Издат. дом Гос. ун-та Высшей шк. экономики, 2010. — 320 с.
3. Бауман З. От агоры к рынку — и куда потом? / З. Бауман / Демократия и модернизация: к дискуссии о вызовах XXI века / Под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Европа, 2010. — С. 55–72.

З'ясовано, що криза постіндустріальної демократії пов'язана з дисперсією публічної сфери. Стверджується необхідність відмови від класичної та неокласичної доктрин демократії та створення реалістичної теорії ліберальної демократії, в основу якої покладена ідея безпеки та індивідуальної свободи.

Выяснено, что кризис постиндустриальной демократии связан с дисперсией публичной сферы. Утверждается необходимость отказа от классической и неоклассической доктрин демократии и создания реалистической теории либеральной демократии, в основе которой лежит идея безопасности и индивидуальной свободы.

Found that crisis of post-industrial democracy was called by variance of public sphere. Claimed the need to abandon from the classical and neoclassical doctrines of democracy, and creation realistic theory of liberal democracy which is based on idea of safe and individual freedom.

Надійшла 14 листопада 2014 р.